

Anyagi válság okozta sokkok és vélemények a társadalmi előrejutásról

Tóth István György – Branyiczki Réka

toth@tarki.hu, reka.branyiczki@tarki.hu

Beérkezés: 2017. 05. 09.

Átdolgozott változat beérkezése: 2018. 04. 11.

Elfogadás: 2018. 04. 19.

Összefoglaló: Cikkünk kérdése: Milyen hatással járhatott a gazdasági válság, vagyis a háztartásokat érő sokk a társadalmi előrejutással és az állam szerepével kapcsolatos attitűdökre Magyarországon a 2007 és 2016 közötti időszakban? A Tárki Háztartás Monitor 2007-es és 2016-os vizsgálatai alapján készült elemzésünknek a társadalmi előrejutásra és az állam szerepére vonatkozó attitűdadatai romló tendenciát mutatnak, amennyiben csökkent az egyéni törekvésbe vetett hit és nőtt az állami szerepvállalás iránti igény. Ugyanakkor azt találtuk, hogy ezek a jelenségek csak kismértékben függhettek össze a háztartásokat ért anyagi sokkokkal. A sokkot elszenvedők között magasabb volt azok aránya, akik szerint az előrejutáshoz nem a kemény munka a legfontosabb, illetve a munkanélküliséggel erősebben sújtott háztartások tagjai nagyobb mértékű állami beavatkozást tartottak szükségesnek, azonban a vizsgált attitűdök többségét nem befolyásolta az átélt válságok. Arra következtetünk, hogy a piacgazdasági mechanizmusok elfogadottságának és általában véve a paternalizmusnak nem egyszerűen a személyes érintettség és az egyéni hasznosság a mozgatórugója; a magyarázatoknak nem feltétlen a gazdasági ciklusokból, hanem mélyebb és általánosabb tendenciákból kell kiindulniuk.

Kulcsszavak: gazdasági válság, társadalmi előrejutás, újraelosztás iránti kereslet, háztartási viselkedés

Bevezetés

Amit makrogazdasági fogalmakkal gazdasági válságnak nevezünk, azt egyes háztartások átélhetik közvetlenül (munkahelyvesztés, jövedelemcsökkenés, rezsi- vagy lakáshitel-fizetési problémák formájában) vagy közvetve (például úgy, hogy a háztartások tagjai értesülnek más háztartásokat ért veszteségekről, nehézségekről). Közvetlen és közvetett negatív tapasztalatai lehetnek a háztartásoknak „békeidőben” vagy éppen a gazdasági ciklusok felívelő szakaszában is, de a válságperiódusoknak éppen az a sajátosságuk, hogy a háztartások közül sokan kerülnek bajba, s ezért alkalmazkodniuk kell, illetve a nehézségeikkel kapcsolatos hírek más háztartásokat is elérnek.

Cikkünkben azt kutatjuk, hogy az, hogy adott háztartások elszenvedtek valamilyen közvetlen munkaerőpiaci, jövedelmi vagy fogyasztási sokkot, összefügg-e azal, hogy miképpen gondolkodnak a társadalmi előmenetelről, az egyén és az állam boldogulásban játszott szerepéről.

A nemzetközi összehasonlító kutatások azt mutatják, a posztszocialista országok közül Magyarországra különösen jellemző, hogy lakossága nosztalgiával gondol vissza a múltra és a jelenlegi piacgazdasági rendszer helyett a Kádár-korszakhoz vonzódik, erősen ragaszkodik a Kádár-korszaktól örökölt értékekhez (Kornai 2012). Magyarországot tehát úgy érte el az egyébként a nemzetközi irodalomban is a liberális piacgazdasággal kapcsolatos negatív felhangok felerősödését hozó világgazdasági válság, hogy nálunk amúgy is alacsony volt a kapitalizmus elfogadottsága, így különösen érdekes, hogyan reagált a népesség a gazdaság gyengélkedésére. Ha személyesen is meg kellett küzdeniük valamilyen anyagi válsághelyzettel, kiábrándultak-e a piaci mechanizmusokból, átértékelték-e az egyén és az állam személyes boldogulásban játszott szerepét?

Írásunkban egy empirikus vizsgálat eredményeiről számolunk be. Először definiáljuk az alapvető változóinkat és a közöttük várhatóan gondolt összefüggéseket (2. rész). Ezután bemutatjuk az operacionalizált változókat, az alkalmazott adatokat és módszereket (3. rész). A 4. fejezetben az elemzés előbb idősoros adatokat mutat be, majd regressziós eljárással keresünk kapcsolatot a háztartások által megélt válság-sokkok és a társadalmi előrejutással, illetve az állammal és a piaccal kapcsolatos attitűdök között. A cikk 5. részében értelmezzük és összefoglaljuk az eredményeinket.

Cikkünk egy nagyobb lélegzetű kutatás eredményeit foglalja össze. Az olvasónak, aki további részletekről szeretne tájékozódni, a cikk alapjául szolgáló kutatás¹ zárójelentésében (Tóth 2016) közzétett tanulmányunkat (Tóth–Branyiczki 2016) és annak függelékét ajánljuk a figyelmébe.

Amit magyarázni szeretnénk: a társadalmi előrejutás módjaival és az egyes állami beavatkozásokkal kapcsolatos attitűdök – korábbi kutatási eredmények

A társadalmi előrejutásra vonatkozó attitűdökkel kapcsolatos okfejtésünket onnan indíthatjuk, hogy Magyarországon a jövedelmek egyenlőtlensége a többi európai országhoz képest sem túl nagy, sem túl kicsinek nem tekinthető (lásd például OECD 2015). Mégis, a magyarok stabilan, a többi ország válaszadóihoz képest lényegesen magasabb arányban értenek egyet azzal, hogy Magyarországon „túl nagyok” a jövedelmi egyenlőtlenségek (Keller–Medgyesi–Tóth 2009). Ez a fajta frusztráció megnyilvánul abban is, hogy az egyenlőtlenségek gazdasági növekedésben betöltött esetleges pozitív szerepét nálunk fogadják el szinte a legkevésbé Európában (Belgium után), továbbá abban, hogy nagyon magas a jövedelemegyenlőtlenség kormányzati csökkentése iránti igény. A világ több mint ötven országával összehasonlítva a magyarok vannak a leginkább meggyőződve arról, hogy a gazdasági tevékenység so-

1 „Makrosokk – mikroválaszok: sikeres és sikertelen háztartási alkalmazkodás a válság idején Magyarországon – A TÁRKI Háztartás Monitor kutatás”. Támogató: NKFIH (OTKA). Szerződéazonosító: K 113248 részletek: <http://www.tarki.hu/hu/research/hm/2016/>.

rán az egyes szereplők csak egymás rovására érvényesülhetnek. Más szóval: nálunk a legalacsonyabb a támogatottsága annak a felfogásnak, hogy a gazdasági együttműködés a kölcsönös előnyök révén úgy is létrehozhat gazdasági többletet, hogy az nem jár együtt a mások kárára történő érvényesüléssel (Tóth 2010). Feltételezésünk szerint az egyenlőtlenségek nagyságának megítélésétől nem független az, hogy mit feltételezünk az egyenlőtlenségek létrejöttének (vagyis a társadalomban való előrejutás feltételezett mechanizmusainak) a mibenlétéről.

Amikor a társadalmi előrejutás módjairól gondolkodunk, az is felmerül, hogy külső vagy belső tényezőket azonosítunk a siker vagy a sikertelenség forrásaként. Rotter (1966) kontrollhelyiskálája megkülönbözteti a külső és a belső kontroll által irányított embereket: az előbbi csoportba tartozók a jövőjük alakulását a sors, a szerencse vagy tőlük független változások hatásának vélik, míg az utóbbi típusú emberek úgy gondolják, hogy alapvetően saját tulajdonságaik és tetteik határozzák meg az életeseményeiket. Pearlin és Schooler (1978) hasonló mérőeszközt, ún. önkontrollskálát dolgozott ki, amely arra kérdez rá, hogy az egyének mennyire érzik úgy, hogy saját kezükben tartják a sorsukat. A cselekedetek és következmények közti összefüggésről vallott vélemény közvetve a piaczgazdasági mechanizmusok elfogadottságáról is képet ad, hiszen a kapitalista berendezkedés az egyének önérdékkövető, aktív viselkedésére épít, míg a passzív, fatalista hozzáállás ennek ellene megy.

Az állam szerepével kapcsolatban (mekkora mértékben kellene szerepet vállalnia a közösségnek az egyes állampolgárok boldogulásában) régi tapasztalat, hogy a magyar lakosság fogékony az állami beavatkozásokra. Az átlagos magyar állampolgár olyan, nemzetközi összehasonlításban is erős elvárásokat fogalmaz meg az állam szerepével kapcsolatban, amelyekről sokszor maga sem hiszi, hogy az állam teljesíteni tudja. Korábbi kutatások ezt a lakosság attitűdjével (kockázatkerülés, a gazdasági játszma zérőösszegűként való felfogása, az egyenlőtlenségek nagyságával kapcsolatos averzió), mélyen gyökerező kulturális/történeti tradíciókkal, az értelmiségi és a politikai elit által sulykolt társadalomfelfogással és magával az állami újraelosztás kiterjedtségével hozták összefüggésbe (lásd erről még korábbról Csontos–Kornai–Tóth elemzéseit 1996, 1998).

Az újraelosztással kapcsolatos véleményekről általában azt feltételezik, hogy azokat az önérdék, illetve az értékrend határozza meg. A klasszikus közgazdaságtani érvelés szerint az önérdékkövető szavazók társadalompolitikai preferenciáit leginkább az befolyásolja, hogy mennyi adót kell fizetniük, és mennyiben részesülnek az újraelosztás következtében a transzferekből (Meltzer–Richard 1981). A választók azonban gyakran értékalapon gondolkodnak arról, mekkora az egyenlőtlenség megfelelő mértéke, vagy hogy mennyire igazságos a mód, ahogy a jövedelmi különbségek kialakulnak (Alesina–Giuliano 2009). Magyarországon Tóth (2008) elemezte a válság előtt azt, hogy milyen tényezők befolyásolják az újraelosztás mértékéről vallott véleményeket. A Háztartás Monitor 2003-as adatain azt mutatta ki, hogy átlagosan alacsonyabb az igénye az újraelosztásra azoknak, akik gazdagabbak, akik a múltban

felfelé mozogtak a társadalmi hierarchiában, illetve akik a jövőben a jövedelmük növekedését várják. Tóth és Keller (2013) tanulmányai hasonlóképp azt bizonyították, hogy az újraelosztásról való vélemények nagyban függnek a saját anyagi helyzet értékelésétől, a jövőbeli anyagi várakozásoktól és az általános társadalmi szolidaritástól.

Kutatási kérdések

Először megvizsgáljuk, milyen változások történtek a társadalmi előrejutásra, illetve a piac és az állam viszonyára vonatkozó attitűdök terén 2007 és 2016 között. Mivel azonban az idősoros elemzések nem mutatják meg, hogy az előrejutással kapcsolatos változóink és az ugyanebben a periódusban lezajlott válság indikátorai között van-e összefüggés, ezért később megvizsgáljuk, találhatunk-e kapcsolatot a háztartásokat ért sokkhatások és az adott háztartások tagjainak attitűdjei között. Európai, 2004–2010 között gyűjtött ESS²-adatokon Polavieja (2013) végzett hasonló elemzést, amelyben azt találta, hogy a kérdezés időpontjában vagy a közelmúltban munkanélküliséggel, anyagi nehézségekkel küszködők átlagosan magasabb szintű újraelosztást preferáltak, kevésbé bíztak a politikai rendszerben, és kevésbé voltak elégedettek a demokrácia működésével.

A válság több csatornán keresztül is hathat a piacgazdaság elfogadottságával, az egyenlőtlenségekkel, vagy éppen az állam szerepével kapcsolatos attitűdökre. Az esetleges véleményváltozás hátterében állhat az egyén pénzügyi helyzetének alakulása és az ország romló gazdasági kilátásai, de a közhangulat ingadozása is. Szavazásméleti kutatók megkülönböztetnek – a „tárcájuk” alapján – egocentrikus szavazókat és kollektív, szociocentrikus (társadalomcentrikus) szavazókat aszerint, hogy az egyének döntésüket, szavazatukat a személyesen átélt gazdasági tapasztalatok vagy a társadalom gazdasági helyzetéről alkotott kép alapján hozzák-e meg (Kinder–Kiewiet 1981; Markus 1988; Polavieja 2013). Az újraelosztás iránti kereslet meghatározói között ugyanígy megtalálhatunk anyagi és nem anyagi (esztétikai, ideológiai, személyiségjegyekből fakadóan kifejlődött stb.) preferenciákat (Tóth–Keller 2013). Elemzésünk az első szempontra, az egyéni szinten közvetlenül megélt válsághelyzetekre fókuszál, vagyis arra vagyunk kíváncsiak, hogy az elmúlt időszakban átélt gazdasági nehézségek hatottak-e az egyén társadalmi attitűdjeire.

Összevetjük, mely értékeket tekintik az emberek a siker kulcsának és milyen szintű állami gondoskodásra tartanak igényt 2007-ben, majd – többek között egy gazdasági válság átélése után – 2016-ban. A két kérdéscsoport között szoros a kapcsolat, mind a kettő arról szól, hogyan képes boldogulni az egyén a társadalomban: az első az egyéni szintű tényezőkre (ambíció, kapcsolatok, családi háttér stb.), a másik az állam szerepére koncentrál. Azt feltételezzük, hogy ha valaki anyagi nehézségekkel küzdött vagy kiesett a többség által normaként elfogadott felelős, munkát

2 European Social Survey, az európai társadalmak állapotát, többek közt társadalmi attitűdöket, értékeket felmérő vizsgálat.

végző, ön- és/vagy családfenntartó szerepből, az közép-, vagy akár hosszú távon is hatással van arra, hogyan értékeli a személy a sikerhez vezető utat, a társadalmi előmenetel forrásait. Kutatási kérdésünk tehát az, hogy a válságos évek alatt esetleg megtapasztalt kényszerhelyzet hatására másképp látjuk-e az egyén és az állam felelősségét az emberek boldogulásában?

Úgy véljük, elégséges, de még nem túl sok idő telt el ahhoz, hogy a válság „előtti” és „utáni” állapotokat összehasonlítsuk. Azt feltételezzük, hogy a válságeseemény – a többi magyarázó változó mellett – önállóan is hathat a társadalmi felemelkedés útjával és a redisztribúcióval kapcsolatos attitűdökre, és az egyén vagy háztartás által átélt, esetleg súlyos anyagi sokk hatása hosszan tartó lehet, vagyis néhány évvel a háztartásokat ért válság mélypontja után, 2016-ban is megmutatkozhat. A feltételezés vizsgálata nem egyszerű – számos módszertani probléma miatt.

Operacionalizálás, adatok, módszerek

Adatbázis

Az elemzés két TÁRKI Háztartás Monitor³ adatbázisára támaszkodik. A 2007-es kb. 5000 fős mintából a 18 éven felüliek száma kb. 3400, a háztartásfők száma 2024. A 2016-os Monitor B felvétel kisebb, a minta 1003 fő nagykorúból áll. A Háztartás Monitor jellemző témái (a jövedelmek, a szegénység, a társadalmi rétegződés vagy a munkaerőpiac) mellett mind a két (2007-es és 2016-os) kérdőív rákérdez bizonyos attitűdökre a társadalom helyzetéről, működéséről és az állam szerepéről. A 2016-os adatfelvétel⁴ különlegessége, hogy egy retrospektív, a válság időszakára vonatkozó kérdésblokkot is tartalmaz, amelyben a háztartást ért sokkokra és a megküzdési módokra kérdezzük rá. Mivel mikroszintű összefüggéseket keresünk, a válságosok mérésekor nem támaszkodunk makroadatbázisokra (GDP/fő, munkanélküliség, fogyasztás stb). A 2016-os Monitor adatbázis előnye, hogy az anyagi sokkot valóban átélt személyek attitűdjeit tudjuk összevetni a válságot nehézségek nélkül átvészelő személyek véleményével. A visszatekintő kérdésekkel persze együtt jár a kockázat, hogy az emlékek torzítanak, a múltat folyamatosan újraírjuk. Bár a visszatekintés korlátait észben kell tartanunk, a kérdőív válságblokkját úgy állítottuk össze, hogy a lehető legkisebb teret adja a múlt átszabására: a zárt végű eldöntendő kérdések olyan anyagi sokkokra kérdeznek rá, amelyeknek az átélésére jó eséllyel pontosan emlékszünk. Az elemző modellekben így a visszatekintő válságkérdések adják a válságosok változó alapját, és az attitűdkérdésekből képezzük a társadalmi előrejutásról, az állam szerepéről szóló függő változóinkat.

3 A TÁRKI Háztartás Monitor kutatás 1998 óta folyó keresztmetszeti háztartásvizsgálat-sorozat, amelynek középpontjában a jövedelmek és a munkaerő-piaci részvétel állnak.

4 Az adatfelvételtől, mintavételtől részletesen a „Makro sokkok - mikro válaszok: sikeres és sikertelen háztartási alkalmazkodás a válság idején Magyarországon - A Tárki Háztartás Monitor kutatás” K 113248 számú OTKA Kutatás első gyorsjelentése számol be.

Magyarázandó változók

Magyarázandó változóinkat az 1. táblázatba gyűjtöttük össze. Az első témakör a társadalomban való előrejutással kapcsolatos vélemények és ezek változásának feltárása. A Monitor kérdőívek az anyagi boldogulás forrására kérdeznak rá úgy, hogy a válaszadónak négy válaszlehetőséget (egyéni ambíció és kemény munka, szerencse, kapcsolatok, „jó családba születés”) kell sorba rendeznie, fontossági sorrendben. A négy opció közül kettő esetében vizsgáljuk meg a válság esetleges befolyásoló szerepét; az egyéni törekvésnek és a megfelelő kapcsolatoknak tulajdonított szerepre koncentrálnunk. Az egyéni ambíció az egyetlen alternatíva, amely az egyén aktív szerepét és felelősségét hangsúlyozza a társadalmi mobilitásban, így mindenképp része elemzésünknek. A másik három passzív természetű, az egyénen kívüli tényezőket felsorakoztató válaszlehetőségeket tartalmaz, amelyek kívül esnek a meritokratikus érvényesülési kereteken. Magyarországon a kapcsolati tőke szerepe (noha annak nyilvánvalóan van hatékonysági, pozitív tranzakciós értelmezése is) általában negatív megítélés alá esik (vö. protekció, haverság stb.), és az egyéni erőfeszítés érvényesülésben betöltött szerepével szemben, nem pedig annak eszközeként értelmezzük. Ezért vizsgáljuk párba állítva ezt a két tényezőt. Mind az egyéni törekvés, mind a kapcsolatok szerepe egyéni szintű, négyelemű (a négy helyezés) ordinális változó.

A második témakör szintén a társadalom működési mechanizmusairól szól, azon belül az államnak tulajdonított szerepről. Előbb általánosságban az állam és az egyén relatív felelősségéről van szó az egyének sorsának alakulásában (a megkérdezett szerint az emberek sorsának alakulásáért az egyénnek vagy az államnak kellene inkább felelnie). A másik két kérdés konkrét területeken (munkaerőpiac: az állam kötelessége-e a munka biztosítása, és állami jóléti újraelosztás: többet kellene-e a kormánynak az egészségügyre, az oktatásra és különböző szociális juttatásokra költenie) kér véleményt az állami beavatkozás szükségességéről. Mind a három kérdés alapján 1-től 4-ig terjedő, ordinális változót képezzünk, ahol a magasabb érték erősebb paternalizmust takar.

1. táblázat: A magyarázandó attitűdváltozók listája

Előrejutás a társadalomban	Egyéni törekvés, ambíció szerepe
	Kapcsolatok szerepe
Paternalizmus, redistribúció	Emberi sors
	Munka biztosítása
	Szociális juttatások

Magyarázó változók – a háztartást ért válságok

A társadalmi előrejutásról alkotott véleményt és a paternalista szemléletet leíró modellekben a magyarázó változók közül elsősorban a válság során áltélt anyagi nehézségek érdekelnek minket. A válság szempontjából érvényes mikroegységnek a háztartást tekintjük (az erőforrások, a fogyasztás, a kiadások megosztása, a kockázatok viselése ter-

mészetes módon kötődik a háztartáshoz), az attitűdök szempontjából viszont az adott háztartásban élő egyént. A válság mikroszintű hatásait úgy vizsgáljuk, hogy a 2016-os Monitor B kérdőív válságra vonatkozó retrospektív kérdéseiből képzünk egy aggregált változót, amelyből a háztartás válságerintettségének súlyosságára következtetünk. A válság változó magában foglalja a munkaerőpiaci sokkokat, a jövedelemkiesést (pl. állásvesztés a háztartásban) és bizonyos szükséghelyzetek (pl. közszolgáltatás lekapcsolása) gyakoriságát is. A következő kérdésekből képezzük a válság változót:

Előfordult-e 2007 óta, hogy...

- a háztartás fő keresője állás nélkülivé vált?
- valamelyik más háztartástag elvesztette az állását vagy állás nélkülivé vált?
- (a háztartásból valaki) nem kapta meg vagy nem időben kapta meg a fizetését?
- egyéb okból (például valamelyik háztartástag tartós betegsége miatt) elestek valamilyen korábbi rendszeres jövedelemtől?
- lekapcsolták valamilyen közszolgáltatásról vagy korlátozták azt (gáz, víz, áram), mert nem fizette a díjakat?
- lekapcsolták Önnél a tévé-, telefon- vagy internetszolgáltatást, vagy kikapcsolták a mobiltelefonját?
- késve, vagy egyáltalán nem tudta fizetni hitelének törlesztőrészeit?
- kilakoltatták?

Ha egyik esemény sem fordult elő a háztartásban, akkor a válság változó értéke nulla. Ha a felsoroltak közül csak az egyik sokk érintette a háztartást, akkor a változó 1, míg ha egynél több sokkhatás érte, akkor a változó 2-es értéket vesz fel. Vagyis, ha a háztartást erősen sújtotta a válság, akkor 2, ha kevésbé súlyosan, akkor 1, és végül, ha egyik esemény sem történt meg, 0 a válság változó értéke.

Az egyes események nem egyforma súlyúak, pl. a kilakoltatás jóval komolyabb sokkhatás, mint a tévé-, telefon- vagy internetszolgáltatás lekapcsolása. Azonban a lista minden eleme elég erős ahhoz, hogy bármelyik előfordulása esetén azt mondassuk, a háztartás megélt anyagi nehézségeket az elmúlt időszakban, 2007 óta. Fontos szempont volna a háztartás válságos időszakának a hossza is (pl. a munkanélküliség időtartama), amely szintén jelzi, hogy mennyire volt súlyos az anyagi nehézség, ám erre vonatkozó adatok sajnos nem állnak rendelkezésre, így a sokk intenzitására a válságesemények gyakoriságából következtetünk.

2. táblázat: A válság változó értékeinek eloszlása

Válság változó	2016	
	Gyakoriság	%
0 – a háztartást nem érte sokkhatás	556	56,6
1 – egy sokkhatás érte a háztartást („válság” változó)	217	22,1
2 – több sokkhatás érte a háztartást („súlyos válság” változó)	209	21,3
Összes	982	100

Forrás: TÁRKI Háztartás Monitor 2016. évi adatfelvétele

Azt látjuk, a felnőtt korú lakosság kb. 43%-a számolt be arról, hogy a háztartást érte valamelyik sokk a felsoroltak közül a válság időszakában (2. táblázat). Ennek a csoportnak a fele csak egy, a másik fele több nehézséggel is szembesült. A leggyakoribb válságesemény a háztartásfő vagy a háztartástag állásvesztése volt (22% és 18%), a legritkábban az egzisztenciát legsúlyosabban veszélyeztető kilakoltatás fordult elő (1% alatt) (lásd Tóth–Branyiczki [2016], F4.1. táblázat).

Kontrollváltozók

A demográfiai kontrollváltozók közül vizsgáljuk a válaszadó nemét, korát (három csoportba osztva: 18–34, 35–59 évesek és 60 évnél idősebbek), legmagasabb iskolai végzettségét (négy szintre bontva: általános iskola, szakmunkásképző, középiskolai érettségi, felsőfokú végzettség), lakóhelyének településtípusát (megkülönböztetünk budapesti lakosokat, megyeszékhelyen-városban és községben-falun élőket). Ezenkívül az anyagi jólétet egy vagyonelemeket felmérő és összesítő változóval közelítjük, mivel a jövedelemre vonatkozó kérdések esetében sok a válaszmegtagadó. A vagyoni változó a különböző vagyontárgyakból számított z-score alapú vagyoneeloszlást öt csoportra osztja: alsó decilis– 2–4. decilisek; 5–7. decilisek; 8–9. decilisek; és (a legfelső) 10. decilis.⁵ Az itt felsorolt szociodemográfiai jellemzők összhangban állnak Tóth és Fábíán (2008) redisztribúciós attitűdöket leíró modelljeinek kontrollváltozóival és későbbi hasonló elemzések változóival (lásd például Tóth–Keller 2013).

Az újraelosztás iránti keresletet leíró modellek esetében a demográfiai kontrollváltozókon kívül bizonyos attitűdváltozókat is számításba veszünk. Az újraelosztás iránti igény mögött többféle motiváció állhat: egyrészt anyagi érdekek, másrészt a társadalmi kontextus, értékek is befolyásolhatják a véleményt. Az előbbi csoportba soroljuk az életszínvonallal való elégedettséget, a következő egy évre vonatkozó várakozásokat a család anyagi helyzetének alakulásáról és a kockázatkerülést. Több kutatás is azt találta, hogy nem csak a jelenlegi anyagi helyzet, pozíció a társadalmi ranglétrán, de a jövőben várható mozgásról, társadalmi mobilitásról alkotott kép is szerepet játszik abban, hogy milyen szintű állami újraelosztásra vágyunk (Benabou–Ok 2001; Alesina–La Ferrara 2005). Az „elégedettség” változó három kategóriából áll: a 0–10 fokú skálát 0-tól 3-ig „elégedetlen”, 4-től 6-ig „közepes”, és 7-től 10-ig „elégedett” szakaszokra bontjuk, ahol a magasabb pont nagyobb elégedettséget jelent. A „várakozások” változó szintén három értéket vehet fel, az eredeti 5 fokú skála első két foka negatív, a közepe semleges, felső két foka pedig pozitív (anyagi helyzetre vonatkozó) várakozásokat takar. A várakozások redisztribúciós attitűdöt meghatározó erejére hathat az egyén kockázattűrése – előfordulhat, hogy a kevésbé kockázatkedvelők átlagosan magasabb állami gondoskodást preferálnak. A „kockázatvállalás” változó értéke 0, ha a válaszadó a két alternatíva közül a biztos jövedelmet választja, és 1, ha a kockázatosabb, de magasabb jutalmat.

5 Ellenőrzésképp összevetettük a bevallott vagyont és jövedelmet, a két mérőszám erősen korrelál.

3. táblázat: Kontrollváltozók összefoglaló táblázata (a dőlt betű a referenciakategóriát jelzi)

Kontrollváltozó neve	Változó operacionalizálása
nem	1= nő, 0=férfi
kor	18–34 évesek („fiatal”), 35–59 évesek („középkorú”), 60+ évesek („idős”)
iskolai végzettség	általános iskolát, szakmunkásképzőt, középfokú vagy felsőfokú iskolát végzettek
település típusa	Budapest, város, falu
gazdasági aktivitás	alkalmazott, vállalkozó, nyugdíjas, egyéb inaktív
vagyon helyzet	A különböző vagyontárgyakból (bankkártya vagy hitelkártya, részvény, lakossági folyószámla, önkéntes kiegészítő nyugdíjbiztosítás, életbiztosítás, automata mosógép, vezetékes telefon, plazma- vagy LCD TV, DVD-lejátszó, mosogatógép, klímaberendezés, személygépkocsi, számítógép, internethozzáférés, más lakóingatlan, nyaraló, mobiltelefon, laptop vagy tablet) számított z-score alapú vagyoneeloszlást öt csoportra osztottuk: alsó decilis (vagyon_d1); 2–4. decilisek (vagyon_d2); 5–7. decilisek (vagyon_d3); 8–9. decilisek (vagyon_d4) és (a legfelső) 10. decilis (vagyon_d5).
elégedettség	Kérdés szövege: „Mennyire elégedett Ön az életszínvonalával? Ha egyáltalán nincs megelégedve, mondjon nullát, ha teljesen elégedett, adjon 10-est.” 0 – egyáltalán nincs megelégedve; 10 – teljesen elégedett. A 0–10 fokú skálát 0-tól 3-ig „elégedetlen”, 4-től 6-ig „közepes” és 7-től 10-ig „elégedett” szakaszokra bontjuk, ahol a magasabb pont nagyobb elégedettséget jelent.
várakozások	Kérdés szövege: „Kérem, mondja meg, hogy véleménye szerint a következő 12 hónapban hogyan fog alakulni az Ön családjának anyagi helyzete?” 5 – jelentősen javul, 4 – javul, 3 – <i>nem változik</i> , 2 – romlik, 1 – jelentősen romlik. A generált változó három értéket vehet fel, az eredeti 5 fokú skála első két foka negatív, a közepe semleges, felső két foka pedig pozitív (anyagi helyzetre vonatkozó) várakozásokat takar.
kockázatvállalás	Kérdés szövege: „Tegyük fel, hogy egy családtagja vagy kedves ismerőse tanácsot kér Öntől, mert két új álláslehetőséget kapott. Az egyik állás átlagos megélhetést nyújt, de biztos jövedelmet ígér. A másik egy ennél kockázatosabb vállalkozás: nem tudni még, lehet, hogy nagyon sokat fog keresni vele, és akkor megoldódik minden gondja, de az is lehet, hogy aránylag szerény pénzt keres majd. Ön szerint melyiket kellene választania? 1 – azt, amelyik átlagos megélhetést, de biztos jövedelmet ígér, vagy 2 – azt, amelyik kockázatosabb: lehet, hogy sokat fog keresni, de lehet, hogy nem?” A változó értéke 0, ha a válaszadó a <i>biztos jövedelmet választja</i> , és 1, ha a kockázatosabb, de magasabb jutalmat.
egyenlőtlenség	Kérdés szövege: „Ön mennyire ért egyet azzal a kijelentéssel, hogy: a jövedelmi különbségek Magyarországon túl nagyok? Az 1 – teljesen egyetértek, 2 – egyetértek, 3 – egyet is értek meg nem is, 4 – nem értek egyet, 5 – egyáltalán nem értek egyet” kategorikus változó, amely 2–5-ig 0, 1 esetén pedig 1-es értéket vesz fel.

Megjegyzés: A magyarázó változók VIF-mutatója mind az öt attitűdmodell esetén 1 és 2 közötti, vagyis a multikollinearitás veszélye nem tűnik komolynak.

A társadalmi kontextusnak egy elemére koncentrálnunk, a társadalmi egyenlőtlenségek érzékelésére, mivel ez szorosan összefügghet a redisztribúció vonzerejével; ha magasnak tartjuk az egyenlőtlenséget, nagyobb eséllyel támogatjuk az állami beavatkozást. Az „egyenlőtlenség” változó állhat azoknak az eseteknek a hátterében, amikor a saját anyagi helyzetével elégedett, pozitív jövőképpel rendelkező válaszadó értékítélete alapján (akár anyagi önérdekével szemben) magasabb újraelosztást kíván. Az „egyenlőtlenség” változó egy 5 fokú skálából generált kategorikus változó, ahol a válaszadó 1 esetén nagyon magasnak, 2-től 5-ig pedig nem tartja nagyon magasnak

az egyenlőtlenségeket. Az egyenlőtlen bontás (1 vs. 2–5) oka, hogy a minta majdnem 60%-a teljesen egyetért azzal, hogy a jövedelmi különbségek túl nagyok (1-es érték), míg a két alsó válaszkategóriára (4,5) adott válaszok aránya a 2%-ot sem éri el.

Elemzési modellek

Az elemzés első lépése mindegyik témakör (társadalmi előrejutás, újraelosztás) esetében a leíró statisztikák idősoros összevetése. Először szemrevételezzük, hogy mit mondhatunk a fenti attitűdök népességbeni eloszlásáról 2007-ben és 2016-ban. Ez a megközelítés alkalmas trendek bemutatására. A trendek mögött azonban sok tényező állhat. Lehetséges, hogy egyes magyarázó változóknak (pl. az iskolázottságnak) önmagukban is megnő a hatásuk a megfigyelt magyarázandó változóra. Lehetséges az is, hogy megváltozik a népesség összetétele, és ezáltal akkor is megváltozik a magyarázandó változó eloszlása, ha más nem történt a társadalomban. A fenti lehetőségek kontrollálása céljából többváltozós regressziós modelleket építünk, hogy képesek legyünk azonosítani a fő magyarázó változó, az átélt válság esetleges hatását.

A válságok és az attitűdök közti kapcsolatot többelemű logisztikus regressziókkal becsüljük meg. Mivel a függő változók dichotómak és arra vagyunk kíváncsiak, hogy a különböző attitűdöket mekkora mértékben magyarázzák a háttérváltozók megfelelő kombinációi, ordinális logisztikus regressziókat (*ordered logit*) becsülünk, amelyek a függő változó értékeit, az esetenként négy válaszlehetőséget sorba rendezik, de nem feltételeznek egyenlő „távolságot” az opciók közt.

Modelljeink a következő szerkezetűek:

$$\Pr(Y = 1, 2, 3, 4, | X_v, X_{dem}, X_a) = F(\beta_0 + \beta_v X_v + \beta_{dem} X_{dem} + \beta_a X_a)$$

ahol az 1-től 4-ig terjedő attitűdkérdésekre adott válaszlehetőségek valószínűségét egy logisztikuseloszlás-függvénnyel becsüljük, ahol X_v a háromelemű válság változót, X_{dem}, X_a pedig a kontrollváltozókat jelöli (X_{dem} a szociodemográfiai, X_a pedig az attitűdváltozókat), amelyek szintén kategorikusak.

A 2016-os adatokon becsülünk, hiszen ebben az esetben van lehetőségünk a háztartást ért válságok és a személyek attitűdjei közt fennálló kapcsolat mérésére. Ahogy jeleztük, az esetleg megváltozott népességi összetétel hatásának kontrollálására több alapvető társadalmi-demográfiai változót is beépítünk a modelljeinkbe, hogy képesek legyünk belátni, maga a válság változó kapcsolatban áll-e az egyes attitűdökkel.

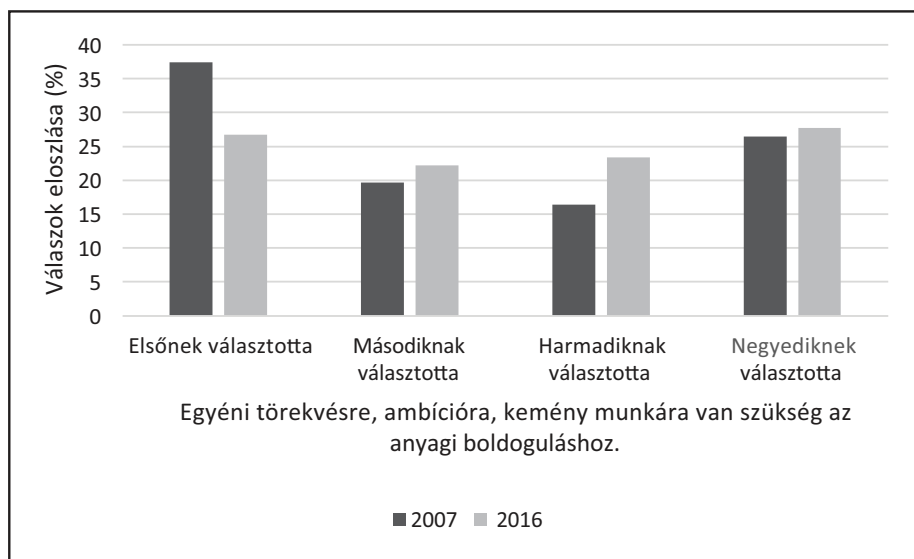
Eredmények

Előrejutás, boldogulás a társadalomban

Az anyagi boldogulás kulcsának az egyéni törekvést és az ambíciót már 2007-ben is kevesen fogadták el. A megkérdezettek kevesebb mint negyven százaléka tette első

helyre ezt a tényezőt, ha rangsorolnia kellett a megfelelő kapcsolatok, a jó családba születés és a szerencse szerepével szemben. 2016-ra tovább romlott a helyzet: az egyéni törekvés szerepét kb. ugyanolyan arányban tették a négyelemű sor végére, mint az élére (28% vs. 27%). 2016-ban már csak a válaszadók bő negyede tartotta a kemény munkát a legfontosabbnak szemben a 2007-es 37%-os aránnyal (1. ábra).

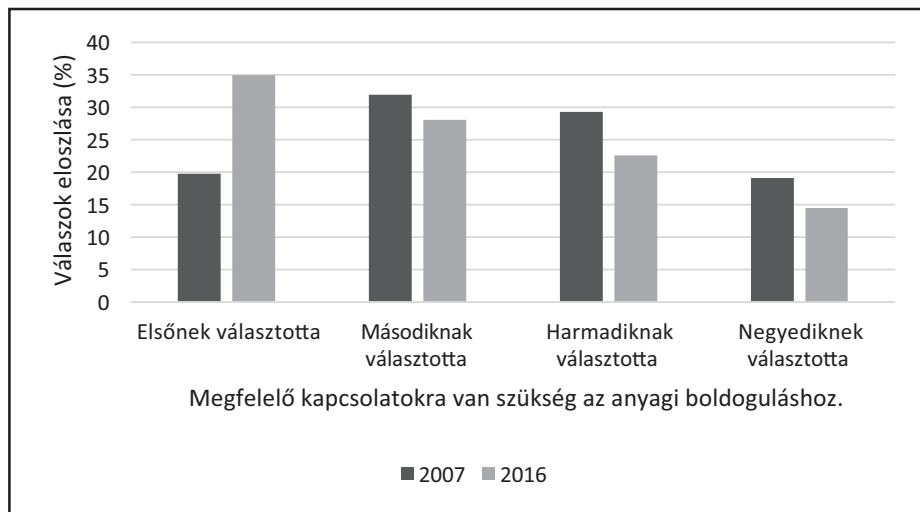
1. ábra: Magyarországon mire van szükség az anyagi boldoguláshoz? (az egyéni törekvés, ambíció ranghelyei, %)



Forrás: TÁRKI Háztartás Monitor 2007 és 2016. évi adatfelvétele alapján Tóth–Branyiczki (2016), F4.3. táblázat

A kapcsolatok szerepét illetően szintén átrendeződést látunk a véleményekben. Az egyéni ambíció tévesztésével párhuzamosan erősen emelkedett a megfelelő kapcsolatoknak tulajdonított érték. A 2007-es eloszláshoz képest 2016-ban a válaszadók közül sokkal többen tulajdonítottak elsődleges szerepet a megfelelő kapcsolatoknak: 2016-ban a felnőtt népesség több mint harmada a kapcsolatokat tartotta a legfontosabbnak, míg 2007-ben a válaszadóknak csak az ötöde gondolkodott így (lásd 2. ábra).

2. ábra: Magyarországon mire van szükség az anyagi boldoguláshoz? (a megfelelő kapcsolattal rendelkezés ranghelyei, %)



Forrás: TÁRKI Háztartás Monitor 2007 és 2016. évi adatfelvétele alapján Tóth–Branyiczki (2016), F4.4. táblázat

Mind az egyén szerepének értékvesztése, mind a kapcsolatok értékének emelkedése abba az irányba mutat, hogy a két megfigyelt időpont között tovább romlott az érvényesülés feltételeivel kapcsolatos társadalmi klíma. Ha ugyanis kevesebben hiszik azt, hogy az érvényesülés elsősorban az egyéni erőfeszítéseken múlik, és többen azt, hogy inkább kapcsolatok kellene, az tulajdonképpen a piacgazdasági működésmód legitimációs zavarát jelzi.

Becsléseink szerint szignifikáns a válság változó és a függő attitűdváltozó, az egyéni törekvés szerepe közötti kapcsolat: a legalább egy és a több sokkot átért ház-tartásban élők kevesebbre értékelték az ambíció anyagi boldogulásban játszott szerepét azokhoz képest, akik 2007 óta nem tapasztaltak anyagi nehézségeket (lásd 4. táblázat). Előfordulhat, hogy a recesszióval küzdő emberek a legjobb igyekezetük ellenére sem tudták elkerülni a válság negatív hatásait, így csalódtak, és kiábrándultak az egyéni törekvésből a feleslegesnek megélt erőfeszítések miatt. A jelenséggel összefügghet ugyanakkor az is, hogy kudarcainkat hajlamosak vagyunk külső, rajtunk kívül álló okoknak tulajdonítani, míg sikereink esetében sokszor felülértékeljük saját szerepünket.

4. táblázat: Az egyéni törekvés és a kapcsolatok értékelését leíró „ordinális” logisztikus (ordered logit) regressziók

	2016	2016
	Egyéni törekvés Paraméterbecslés	Kapcsolatok szerepe Paraméterbecslés
[attitűdváltozó = 1,00]	-0,89*** (0,19)	-2,14*** (0,20)
[attitűdváltozó = 2,00]	0,18 (0,18)	-0,85*** (0,18)
[attitűdváltozó = 3,00]	1,24*** (0,19)	0,36* (0,18)
válság	-0,32* (0,15)	0,13 (0,15)
súlyos válság	-0,45** (0,16)	0,27 (0,16)
nő	0,05 (0,12)	-0,12 (0,12)
fiatal	-0,11 (0,15)	0,02 (0,15)
idős	0,10 (0,22)	-0,29 (0,22)
általános iskola	-0,22 (0,21)	-0,30 (0,21)
szakmunkásképző	-0,15 (0,16)	-0,25 (0,16)
felsőfokú végzettség	-0,03 (0,18)	-0,39* (0,18)
falu	0,09 (0,15)	0,47** (0,15)
Bp.	0,96*** (0,17)	-0,65*** (0,16)
vállalkozó	0,53* (0,27)	0,03 (0,26)
nyugdíjas	0,17 (0,23)	0,08 (0,23)
egyéb inaktív	0,08 (0,19)	-0,04 (0,19)
vagyon_d1	-0,02 (0,27)	0,11 (0,27)
vagyon_d2	-0,11 (0,17)	-0,02 (0,17)
vagyon_d4	0,33 (0,18)	-0,28 (0,18)
vagyon_d5	0,52* (0,24)	-0,03 (0,23)
N	936	956

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

További eredmény, hogy a vállalkozók hozzáállása eltér az alkalmazottakétól, az előbbiek fontosabbnak tartják az ambíció hozzájárulását az anyagi sikerhez (lásd 4. táblázat). A különbség egyik forrása lehet, hogy az alkalmazott kevésbé érzi úgy, hogy igyekezete közvetlenül megjelenik a vállalat teljesítményében, vagyis úgy gondolhatja, a munkájáért kapott bére, jutalma nemcsak a saját erőfeszítésein múlik, hiszen sok, a vállalatot érintő döntést mások hoznak meg. Egy vállalkozó ehhez képest erősebben élheti meg saját felelősségét a cég sikerében vagy sikertelenségében. A vagyoni helyzet is mutat ösz-

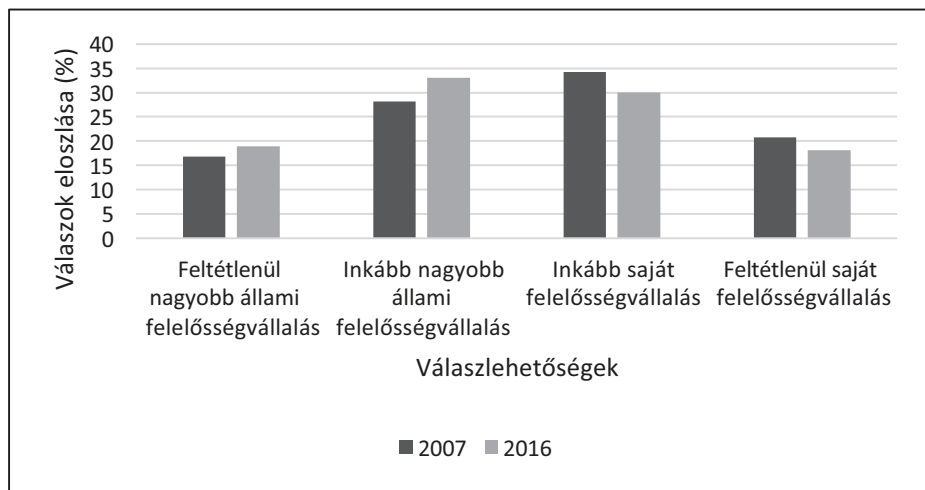
szefüggést az egyéni törekvéshez rendelt értékkel: a magasabb vagyonnal bírók átlagosan többre értékelik az ambíciót a közepes vagyonnal rendelkezőkhöz képest. Lehetséges, hogy a vagyonosabbak felülértékelik egyéni teljesítményüket a sikerükben, míg a kevésbé vagyonosak alulértékelik saját felelősségüket gyengébb vagyoni helyzetükben (bár fontos észben tartani, hogy a háztartás vagyona lehet örökölt is, így a különböző egyéneknek eltérő szerepe, felelőssége lehet a családi vagyon felhalmozásában).

A háztartást ért válságsohkok és a kapcsolatok értékelése közt nem találunk összefüggést, ami arra utal, hogy a gazdasági nehézségeken kívül álló, más folyamatok (pl. a „haveri kapitalizmus” térnyerése) állhatnak amögött, hogy a társadalom tagjai mindinkább a jó kapcsolatokat látják a siker forrásának. A kapcsolatok fontosságáról alkotott vélemény és a demográfiai változók között kevés esetben találnak szignifikáns kapcsolatot a logisztikus regressziók, de a felsőfokú végzettségűek kevésbé tartják fontosnak a kapcsolatokat az érettségivel rendelkezőkhöz képest (lásd 4. táblázat).

Újraelosztás

Megvizsgáljuk, hogy nőtt-e néhány állami támogatási tétel támogatottsága, és hogy erre hatott-e a megkérdezettek válság általi érintettsége.

3. ábra: Sors alakítása: állam vagy egyén?



Forrás: TÁRKI Háztartás Monitor 2007 és 2016. évi adatfelvétele

A magyar társadalom csaknem fele gondolta 2007-ben, hogy az államnak nagyobb szerepet kellene vállalnia az emberekről való gondoskodásban. Az ekképpen vélekedők aránya 2016-ra egy kicsit emelkedett; 2016-ban már a népesség több mint fele szeretne a tapasztalathoz képest kiterjedtebb állami gondoskodást (lásd 3. ábra és 5. táblázat).

5. táblázat: Az állami gondoskodás iránti igényt leíró „ordinális” logisztikus (ordered logit) regressziók

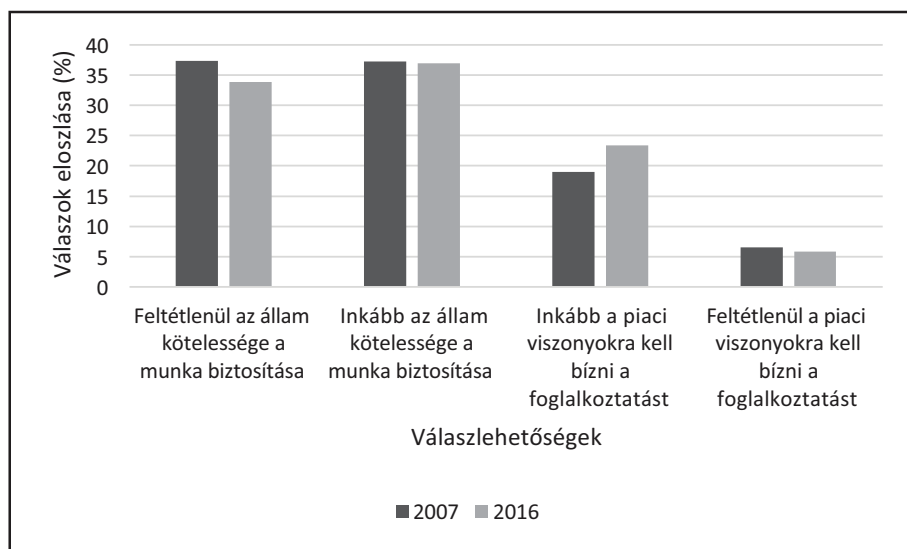
	2016 Sors Paraméterbecslés	2016 Munkahely Paraméterbecslés	2016 Szociális kiadások Paraméterbecslés
[attitűdváltozó = 1,00]	-1,34*** (0,19)	-2,71*** (0,23)	-1,04* (0,53)
[attitűdváltozó = 2,00]	0,16 (0,19)	-0,72*** (0,19)	0,21 (0,53)
[attitűdváltozó = 3,00]	1,79*** (0,20)	0,95*** (0,19)	1,81*** (0,53)
válság	0,26 (0,15)	0,22 (0,15)	0,13 (0,16)
súlyos válság	0,25 (0,17)	0,44** (0,17)	0,14 (0,18)
nő	-0,02 (0,12)	0,15 (0,13)	0,11 (0,13)
fiatal	0,24 (0,16)	0,23 (0,16)	0,16 (0,16)
idős	-0,02 (0,22)	-0,52* (0,22)	-0,11 (0,23)
általános iskola	0,03 (0,21)	0,23 (0,21)	-0,50* (0,22)
szakmunkásképző	-0,08 (0,16)	-0,13 (0,16)	-0,17 (0,17)
felsőfokú végzettség	0,04 (0,18)	0,11 (0,18)	0,13 (0,19)
falu	-0,04 (0,14)	-0,07 (0,14)	0,28 (0,15)
Bp.	0,73*** (0,17)	0,49** (0,17)	0,06 (0,17)
vállalkozó	-0,56* (0,26)	-0,21 (0,27)	0,21 (0,27)
nyugdíjas	-0,16 (0,23)	0,15 (0,24)	0,44 (0,24)
egyéb inaktív	-0,01 (0,18)	-0,01 (0,19)	0,13 (0,19)
vagyon_d1	0,17 (0,27)	0,35 (0,27)	-0,19 (0,28)
vagyon_d2	0,04 (0,17)	0,24 (0,17)	0,08 (0,18)
vagyon_d4	0,26 (0,17)	-0,16 (0,18)	0,00 (0,18)
vagyon_d5	-0,38 (0,23)	-0,40 (0,24)	-0,74** (0,24)
elégedetlen	0,24 (0,17)	0,27 (0,17)	0,42* (0,18)
elégedett	-0,08 (0,16)	0,08 (0,16)	-0,22 (0,16)
negatív várakozás	0,36** (0,14)	0,07 (0,15)	-0,22 (0,15)
pozitív várakozás	-0,20 (0,19)	-0,52** (0,19)	-0,59** (0,19)
kockázat	-0,39** (0,15)	-0,59*** (0,16)	-0,16 (0,16)
egyenlőtlenség			0,55*** (0,17)
N	979	977	978

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Az emberek sorsában elvárt állami felelősségvállalást becslő modellben a válságokk hatása nem szignifikáns. A kontrollváltozók azt mutatják, hogy a vállalkozók nagyobb eséllyel tartják úgy, hogy az embereknek saját maguknak kell felelősséget vállalniuk a sorsuk alakulásáért, mint az alkalmazottak, egyéb demográfiai tényezők változatlan-sága mellett. A vagyoneeloszlás legfelső decilisébe tartozók kevésbé igénylik az állami támogatást az eloszlás közepéhez képest. Az összefüggés egybecseng várakozásainkkal, a különbségeket magyarázhatja, hogy a szegényebbek úgy érezhetik, erőfeszítéseik nem elegendőek, és így külső segítségforrás, pl. az állam felé fordulnának. Ezzel szemben a vagyonosabbak kevésbé érzik szükségét állami segítségnek (lásd 5. táblázat).

Az állam szerepvállalásáról, az újraelosztásról szóló függő változók esetében a demográfiai kontrollváltozók mellett attitűdökre vonatkozó változók hatására is kíváncsiak voltunk.⁶ Az attitűdváltozók közül a személy várakozásai és a kockázat-vállalási kedv mutatott összefüggést az állam iránti igény szintjével. Az anyagi helyzet romlását jóslók több, a kockázatkedvelőknek kevesebb államra lenne szükségük. Vagyis, akik arra számítanak, hogy anyagi helyzetük a következő évben romlani fog, inkább gondolják úgy, hogy az államnak nagyobb felelősséget kellene vállalnia az emberekről való gondoskodásban, mint azok, akik nem várnak változást a követ-kező egy évben. Az eredmények várakozásainknak megfelelőek, alátámasztják az irodalom eddigi eredményeit (Alesina–Giuliano 2009; Benabou–Ok 1998).

4. ábra: A munka biztonsága: állam vagy piac?



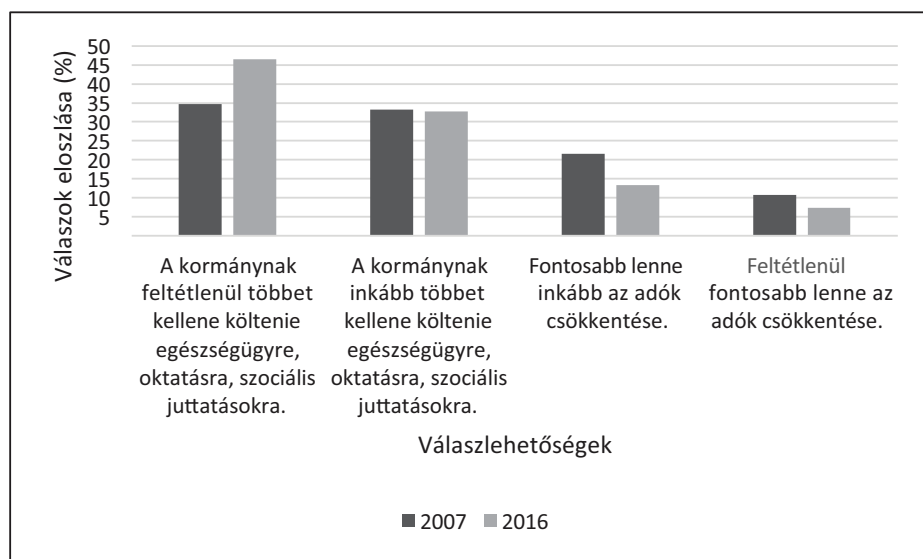
Forrás: TÁRKI Háztartás Monitor 2007 és 2016. évi adatfelvétele alapján Tóth–Branyiczki (2016), F4.6. táblázat

6 A regressziókat mind a három függő változó esetében megbecsültük az attitűdváltozók nélkül is, az átfedő független változók paraméterbecslései hasonlóak; lásd Tóth–Branyiczki (2016, Függelék 12., 13. és 15. táblázata).

A munkaerőpiaci szerepvállalást illetően 2016-ban kicsit alacsonyabb (71%) azoknak az aránya, akik inkább az állam felelősségvállalását hangsúlyozzák, mint az 2007-ben volt (kb. 75%) (lásd 4. ábra). Ne feledjük, ebben az időszakban az utóbbi idők legkiterjedtebb közmunkaprogramja kezdődött el, minden korábbihoz képest erőteljesebb közpolitikai propaganda által kísérve „a munka társadalmáról”. Feltételezésünk szerint ennek polarizáló hatása lehetett a munkanélküliségi szerepvállalással kapcsolatos véleményekre.

A munkahelybiztonság iránti igényt leíró modellben a háztartás válságnak való kitettségét mérő változók közül a súlyos sokkhatás szignifikáns, vagyis azok, akik több típusú anyagi vagy munkaerőpiaci nehézséggel is küzdöttek az elmúlt időszakban, nagyobb eséllyel gondolják úgy, hogy az állam kötelessége a munka biztosítása, mint azok, akiket közvetlenül nem érintett egyik válságesemény sem. Továbbá, az idősebbek és a magas vagyonnal rendelkezők kevésbé, a budapestiek és a szegényebbek (a vagyoneeloszlás alsó felébe tartozók) inkább igénylik, hogy az állam gondoskodjon a munkahelyekről. Az általános, paternalizmusra esetleges hatással bíró attitűdök közül a munkahelybiztonság esetében a pozitív várakozások és a kockázat kedvelése volt szignifikáns, mind a kettő változó kisebb mértékű állam iránti igényvel járt együtt (lásd 5. táblázat).

5. ábra: Szociális kiadások vagy adócsökkentés



Forrás: TÁRKI Háztartás Monitor 2007 és 2016. évi adatfelvétele

A nagyobb mértékű egészségügyi, oktatási és szociális kiadást igénylők aránya jelentősen emelkedett 2007 és 2016 között (lásd 5. ábra és 5. táblázat). Ebben – véleményünk szerint – szerepet játszhatott az, hogy a szóban forgó időszakban (különösen 2010 után) jelentős forráskivonás történt az egészségügyből és az oktatásból is, miközben általában csökkentek az adóterhek (különösen a személyijövedelem-adózásban, a jövedelemeloszlás középső és felső régióiban). A háztartást a válság során ért sokkhatás ebben az esetben sem függött össze a paternalista attitűdökkel (lásd 5. táblázat).

Összefoglalás és következtetések

A cikkben előbb megvizsgáltuk ugyanazoknak a magyarázni kívánt attitűdöknek az eloszlását 2007-ben és 2016-ban. Ezt követően a 2016-os modellekben megvizsgáltuk, hogy szignifikáns-e a kapcsolat a háztartásba begyűrűző válságjeleket mérő változó és a magyarázandó attitűdváltozók közt.

6. táblázat: A válság változó és a társadalmi előrejutásról, az állam szerepéről alkotott vélemények kapcsolata a fent idézett regressziók szerint összefoglalva

	Modell	Paraméterbecslés
Társadalmi előrejutás	Egyéni törekvés szerepe válság súlyos válság	-0,32* -0,45**
	Kapcsolatok szerepe válság, súlyos válság	nincs szignifikáns kapcsolat
Állam szerepe	Sors válság, súlyos válság	nincs szignifikáns kapcsolat
	Munka biztosítása válság súlyos válság	nincs szignifikáns kapcsolat 0,44**
	Szociális kiadások válság, súlyos válság	nincs szignifikáns kapcsolat

Forrás: TÁRKI Háztartás Monitor 2016. évi adatfelvétele (* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$)

Összességében tehát azt találtuk, nem triviális, hogy a háztartást elért válságokkal közvetlenül hat a boldogulás elfogadott útjaira, pontosabban a társadalmi előmenetel kulcsáról vallott véleményekre és a redisztribúciós attitűdökre. Elemzéseink során két attitűd esetében találtunk összefüggést: másképp ítélik meg az egyéni ambíció sikerességben betöltött szerepét, valamint az állam szerepét a munkabiztonság biztosításában azok, akik anyagi nehézséggel küszködtek a válság során (lásd 6. táblázat).

Kevésbé tartják fontosnak az egyéni törekvést a társadalmi előrejutásban azok, akiket erősebben sújtott a válság (kontrollálva az alapvető demográfiai és vagyoni jellemzőkre). Pontosabban, ha esélyhányadosokat számítunk, azt látjuk, hogy há-

romnegyed akkora az esélye annak, eggyel előrébb sorolja az egyéni törekvés szerepét az, akit érintett a válság, azokhoz képest, akiknek a háztartását nem érte válság-sokk. Még kisebb, kétharmad az esélye, hogy előrébb sorolja az ambíció fontosságát az, akinek a háztartása több válságeseménnyel is küzdött, az anyagi nehézségekkel nem terhelt (egyéb tekintetben hasonló) háztartásokban élőkhoz képest. Ez tehát azt jelenti, hogy ha a háztartásban válságesemények fordultak elő az elmúlt években, lényegesen kisebb annak a valószínűsége, hogy a megkérdezett egyetért azzal, hogy az érvényesülés elsődleges feltétele a kemény munka. Az összefüggés pontosabb pszichológiai magyarázatának keresésekor ki kellene térnünk arra is, milyen szerepet játszhat a kognitív disszonancia redukciója a szóban forgó kapcsolatban, illetve arra, hogyan változik a önkontroll erejébe vetett hit. Úgy tűnik, a negatív események hatására csökkenhet az önkontroll érzése és felerősödhet a külső okok keresése, illetve erősebben kapaszkodhatunk a rajtunk kívül álló tényezőkbe.

A munkahelyek biztosítása terén több állami gondoskodást várnak el azok, akik több nehézséggel szembesültek a válság során, mint a válságot könnyebben átvészelő, egyéb tekintetben hasonló társaik. Kb. másfélszer nagyobb eséllyel várnak több állami biztosítékot a munkaerőpiacon azok, akiket komolyabban sújtott a válság, az anyagi nehézségekkel nem terhelt háztartásokban élőkhoz képest. A paternalistább hozzáállást magyarázhatja, hogy a válság egyik leggyakoribb és legsúlyosabb következménye az állásvesztés lehetett, így akiket személyesen is érintett a munkaerőpiac zsugorodása, erősebb támogatásra vágyanak, vágytak volna.

Mindezek fontos összefüggések. Azt mutatják, hogy ha a dolgok a háztartás szintjén rosszabbra fordulnak (munkahelyvesztés, jövedelemkiesés, fizetési nehézségek stb.), az hatással lehet arra, hogyan látják a társadalmi mechanizmusokat, a sikerhez vezető utat. Csökkenhet a piacgazdaság legitimációja (az előrejutás megítélésében előtérbe kerülhetnek a passzívabb, az egyéni erőfeszítés helyett mindent a kapcsolatokra levezető értelmezések) és nőhet az állami beavatkozás iránti igény – pl. a munkanélküliségi támogatások iránti igény.

Látni kell azonban, hogy az attitűdök változása a válsággal összefüggésben (az általunk definiált változók esetében) marginális. Ez arra utal, hogy az elfogadott társadalmi normák a boldogulásról mélyebben vannak a társadalom értékserkezetébe kódolva, semmint hogy rövid távú gazdasági ciklusok vagy személyesen átélt sokkok, anyagi nehézségek érdemben változtatnának rajta. Az is előfordulhat, hogy a feltételezett oksági összefüggés éppen „fordítva” működik: a társadalom szövetét jellemző társadalmi tőke/legitimációsattitűd-klíma határozza meg, hogy a makrogazdasági válságjelenségek mennyire intenzíven érintik azt és mennyire lesznek fájdalmasak a háztartások szintjén. Ennek vizsgálatához azonban újabb elemzések lennének szükségesek.

Abstract: The paper investigates the relationship between economic shocks suffered by households and attitudes about the sources of social advancement and about the role of the state in Hungary during 2007-2016. Summary statistics of social attitudes in 2007 and 2016 showed deterioration in the period: the legitimacy of the market economy was weaker and demand for state redistribution was a little higher in 2016. We found that the change is not or only weakly associated with the financial shocks suffered by households. The relationship between hardship and attitudes was significant only in two of the five social attitude-models. Individual effort and hard work was regarded less effective as a mean to success and higher support for employment protection was desired by those having been hit by the crisis. We conclude that the main drivers of attitudes about social mechanisms (more precisely preferences about the role of the individual and the state in material advancement) are not economic cycles and individual utility, but deeper, more persistent social structures and cultural attitudes.

Keywords: economic crisis, social attainment, demand for redistribution, household behaviour

Irodalom

- Alesina A. – Giuliano P. (2009): *Preferences for Redistribution*. NBER Working paper, 14825. Cambridge, MA: NBER.
- Alesina A. – La Ferrara E. (2005): Preferences for redistribution in the land of opportunities. *Journal of Public Economics*, 89(5), 897–931.
- Benabou R. – Ok, E. A. (1998): Social mobility and the demand for redistribution: The POUM hypothesis. *NBER*, No. w6795. Cambridge MA: NBER.
- Csontos L. – Kornai J. – Tóth I. Gy. (1996): Adótudatosság és fiskális illúziók. In Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 1996*. Budapest: TÁRKI, 238–271.
- Csontos, L. – Kornai, J. – Tóth, I. Gy. (1998): Tax awareness and the reform of the welfare state. Hungarian Survey Results. *Economics of Transition*, 6(2): 287–312.
- Keller, T. – Medgyesi, M. – Tóth, I. Gy. (2009): Analysing the link between measured and perceived income inequality in European countries. Research note 8/2009. Brussels, European Commission, Manuscript completed in February 2010, 32 p.
- Kinder, D. R. – Kiewiet, D. R. (1981): Sociotropic politics: the American case. *British Journal of Political Science*, 11(02), 129–161.
- Kornai, J. (2012): Mit mond a hiány és a szocialista rendszer a mai magyar olvasónak? *Közgazdasági Szemle*, 59(4), 426–443.
- Markus, G. B. (1988): The impact of personal and national economic conditions on the presidential vote: A pooled cross-sectional analysis. *American Journal of Political Science*, 32(1): 137–154.
- Meltzer A. H. – Richard S. F. (1981): A rational theory of the size of government. *Journal of Political Economy*, (89)5: 914–27.
- OECD (2015): In it together: Why less inequality benefits all? Paris: OECD.

- Pearlin, L. – Schooler, C. (1978): The structure of coping. *Journal of Health and Social Behavior*, 19(1): 2–21.
- Polavieja J. (2013): Economic crisis, political legitimacy, and social cohesion. In Gallie, D. (ed.): *Economic Crisis, Quality of Work, and Social Integration: The European experience*. OUP Oxford, 256–278.
- Rotter, J. (1966): Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcements. *Psychological Monographs*, 80(1): 1–28.
- Tóth, I. Gy. (2008): The demand for redistribution. A test on Hungarian data. *Sociologický Casopis / Czech Sociological Review*, 44(6): 491–509.
- Tóth I. Gy. (2010): A társadalmi kohézió elemei: bizalom, normakövetés, igazságosság és felelősségérzet. lennének... In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2010*. Budapest: TÁRKI, 254–287.
- Tóth I. Gy. (2016): A háztartások viselkedése a válság idején és azt követően. In Tóth I. Gy. (szerk.): „Makrosokkok – mikroválaszok: sikeres és sikertelen háztartási alkalmazkodás a válság idején Magyarországon – A Társadalmi Háztartás Monitor kutatás” záró beszámolója. Budapest, TÁRKI. Letöltés helye és ideje: http://www.tarki.hu/hu/research/hm/2016/monitor2016_kotet.pdf. (2017. 04. 07.)
- Tóth I. Gy. – Fábián Z. (2008): Pártpreferencia-csoportok politikai azonosulása és redistribúciós attitűdjei. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2008*. Budapest: TÁRKI, 387–414.
- Tóth, I. Gy. – Keller, T. (2013): Income distribution, inequality perceptions, and redistributive preferences in European countries. In Gornick, J. – Jantti, M. (eds.): *Income Inequality – Economic Disparities and the Middle Class in Affluent Countries*. Stanford University Press, 173–203.
- Tóth I. Gy. – Branyiczki R. (2016): Társadalmi kohézió, attitűdök és a válság kapcsolata. In Tóth I. Gy. (szerk.): „Makrosokkok – mikroválaszok: sikeres és sikertelen háztartási alkalmazkodás a válság idején Magyarországon – A Társadalmi Háztartás Monitor kutatás” záró beszámolója, 102–134. Budapest: TÁRKI. Letöltés helye és ideje: http://www.tarki.hu/hu/research/hm/2016/monitor2016_kotet.pdf. (2017. 04. 07.)